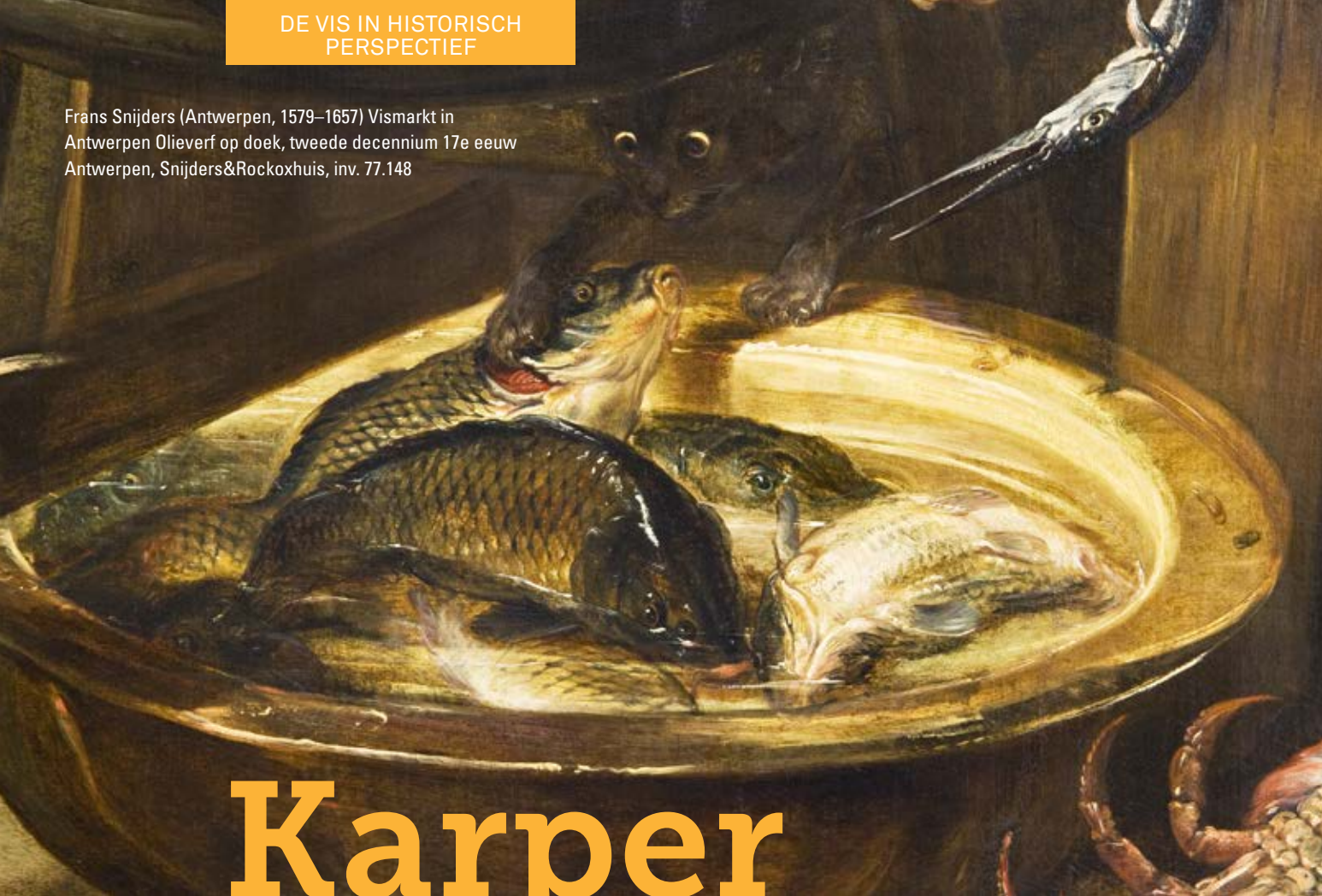

Frans Sijnders (Antwerpen, 1579–1657) Vismarkt in
Antwerpen Olieverf op doek, tweede decennium 17e eeuw
Antwerpen, Sijnders&Rockoxhuis, inv. 77.148

Karper in woord en beeld

Een blik op een oud schilderij is soms net zo waardevol als een duik in een oud boek. Aan de hand van de schilderkunst kunnen we immers bevestigd zien wat de letteren ons vertellen over het wel en wee van de karper in Hollandse tijden van weleer.

TEKST
Ed Cremers

ILLUSTRATIES
Archief en
Jelger Herder

Historische boeken laten weinig verbloemd als het gaat om de karper en zijn hoge weerstand tegen zuurstofgebreken. Zo schrijft de Nederlandse natuurkenner Martinus Houltuyn in zijn boekwerk *Natuurlyke Historie* (1765): “Ik heb ‘er een, dien ik met den Hengel gevangen had, en wiens Bek, door de zwaarte, geheel was opgescheurd nog twee of drie Weeken in een Houwer [een houten korf met gaten] levendig gehad.” Ook verkondigt hij: “Men kanze niet alleen behandelen en droog draagen, maar ook aan een Touwtje, dat door de Rugvin is gestoken, zelfs in een Netje, daar slegts de Bek uitkomt, ophangen in een Kelder of koel Vertrek, en voeden of mestenze dus met Wittebrood, dat in Melk geweekt of gedoopt is, verscheidene Dagen.”

In *Britisch Zoology* (1776) beschrijft Thomas Pennant een vergelijkbare scène. Een betrouwbare man wist hem te vertellen dat hij een karper in vochtig mos had gewikkeld om hem daarna in een netje te leggen en in een koele ruimte te hangen. Geregeld had hij de vis witbrood gegeven en in water gedompeld. Pennant vervolgt: “Van karpers die men op deze wijze heeft gehouden, is niet alleen bekend dat ze meer dan twee weken in leven bleven, doch ook dat ze buitengewoon dik en veruit superieur van smaak werden, vergeleken met exemplaren die meteen aan de vijver worden gedood.”

Bewijs in de schilderkunst

De verhalen van Houத்துyn en Pennant lijken opgeklopt, maar in de oude schilderkunst vinden we visueel bewijs. Op meerdere werken zien we armlastige karpers afgebeeld, doorstoken met een koord en bungelend in ruimtes, die ogenschijnlijk dienen tot kelder, zolder of bergplaats. Een mooi voorbeeld is van de schildershand van Abraham Hendricksz van Beijeren (1620-1690), een Nederlandse kunstschilder die behoorde tot de Hollandse School. In zijn eigen tijd genoot hij een matige erkenning, maar tegenwoordig wordt hij gezien als een zeer talentvolle stillevenschilder. Voornamelijk vervaardigde hij stillevens met vissen, vruchten en bloemen. Zijn meesterstuk *Stilleven met karper* (1646-1650), te bewonderen in het Parijse Louvre, toont waarachtig een niet te benijden karper, zonder genade levend opgehangen aan een koord in een of andere kelderruimte, totdat zijn taatheid het onvermijdbaar verliest van de dood.

Myglobine

Waarom de karper zo wonderwel bestand is tegen zuurstoftekorten is overigens al een tijd geen geheim meer. In 2006 ontdekte een wetenschapsteam aan de universiteit van Liverpool de sleutel tot dit levensgeheim. De knappe koppen maakten melding van een speciaal eiwit, genaamd myglobine. Het stofje fungeert als opslagplaats van zuurstof in de hartcellen en spieren van alle gewervelde organismen. Zoogdieren als walvissen en zeehonden, vermaard om hun lange duiken, bezitten hoge doseringen ervan. De ontdekking van dit eiwit was dan ook geen nieuws onder de zon, de plaats waar de onderzoekers het bij de karper aantreffen echter des te meer. Naast de gebruikelijke lichaamszones bevond zich het eiwit tevens in zijn hersenen. Een analyse van het stofje maakte duidelijk dat het bovendien ging om een nog onbekende variant. De karper geldt als het eerste gewervelde organisme waar de wetenschap twee

Stilleven met karper | Abraham van Beyeren | 1646-1650 | Het Louvre Parijs.

verschillende typen myglobine heeft ontdekt. Welke rol deze alternatieve proteïne speelt, is nog niet ontraadseld. Gedacht wordt dat het stofje – behalve zijn basisfunctie als opslagplaats – nog een alternatieve taak vervult binnen de zuurstofhuishouding.

Onvolledig schubben patroon

Door menselijke ingrijpen is de karper door de voorbije eeuwen heen veel van zijn wilde uiterlijk kwijtgeraakt. Van tijd tot tijd verscheen er in de kweekvijvers van weleer een zeldzame karper met een onvolledig schubbenpatroon. Deze gedaanteverandering lag niet aan het kweekproces ten grondslag, maar wordt

De spiegelkarper wordt rondom het jaar 1550 voor het eerst beschreven.

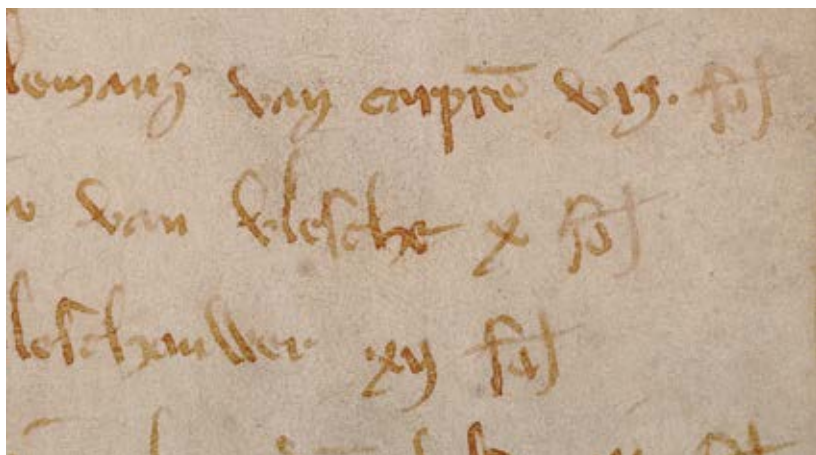
veroorzaakt door mutaties in het DNA. Heel soms tref je dit ook aan bij kroeskarper, brasem en voorn. Poolse letteren rond 1550 vermelden voor het eerst in de geschiedenis kweekkarpers met zulke curieuze schubvorming. Weinig later maakte de Zwitserse natuurkenner Conrad Gessner er een optekening van in zijn opus magnum *Historia Animalium* (1551-1587). "Spiegelkarpers, sommige van deze karpers zijn afkomstig uit Franconia en worden zo genoemd vanwege hun vlekken." Met de term 'vlekken' drukt Gessner zich ongelukkig uit, wat vermoeden doet dat hij zelf nooit een spiegelkarper met zijn opzichtige schubben zal hebben gezien.

De waarschijnlijk vroegste beeltenis van een spiegelkarper vinden we in een zestiende-eeuws Zwitsers album met waterverfschilderingen, verzameld door de Zwitserse natuurwetenschapper Felix Platter, die goed bevriend was met Conrad Gessner. Volgens het bijschrift is de beeltenis vervaardigd door ene M. Joseph anno 1589.

Spiegelkarper op doek

Op het schildersdoek verschijnt de historisch oudste spiegelkarper een paar decennia later, dankzij de penseelstreken van niet minder dan Jan Brueghel de Oude. De jaarmarkt van Schelle, dicht bij Antwerpen, was in 1614 voor hem een mooie gelegenheid om zijn penseel en schilderspallet ter hand en te nemen. De hier afgebeelde uitsnede van zijn *Jaarmarkt in Schelle* toont een spiegelkarper, bedeed met een niet-gelijkvormige rij van schubben, lopend langs de laterale lijn, duidelijk afwijkend van het schubbenpatroon van een gewone schubkarper. Ziedaar, de schilderkunst geeft ons het glasheldere bewijs dat de spiegelkarper inderdaad bestond en in die tijd al tussen de mensen voorkwam.

Het perkament uit 1285-1286 waarop de karper voor het eerst in de Nederlandse taal wordt genoemd als 'carpren' (zie het derde woord op de eerste regel). Het streepje boven de tweede 'r' van 'carpr' is een oud afkortingsteken dat staat voor 'en'.

Jaarmarkt in Schelle | Jan Brueghel de Oudere | 1614 |
Kunsthistorisches Museum Wenen.

Elitaire consumptievis

In de late middeleeuwen was de viskweek attractief als nooit tevoren. Dit had twee goede redenen. Ten eerste stelde een verfijning van de teeltechnieken hoge productiecijfers in het verschiep. Ten tweede kwam daar de karper ten tonele, een 24-karaats vis die zich uitstekend leende voor een massale kweek. Bovendien kon hij uren en zonodig dagen op het land in leven blijven. Je hoefde hem alleen maar vochtig te houden door hem te wikkelen in nat stro of mos. Met de introductie van de oersterke karper was het mogelijk de afstand tussen productie en consumptie met kilometers te verruimen.

Dat de kaper in ons Nederlandstalige schrift zou verschijnen, was een kwestie van tijd. De oudste Nederlandstalige bron die hem noemt, betreft een ambtelijk kostenoverzicht, opgemaakt na het verblijf van de hertog van Brabant in Dordrecht. Het document blijkt te zijn ingeschreven in de stadsrekening van 1285-1286. Op de lijst van giften, die de bestuurder tijdens zijn bezoek ontving, zien we ook de karper opgesomd, samen met de toenaam van zijn leverancier en de door hem ontvangen vergoeding van 6½ schelling (een oud zilverstuk): 'pieter sharen tielemans van carpren vi½ sol'. In de jaarrekening over 1286 staat de karper wederom geboekt, ditmaal in de meervoudsvorm 'corpere': 'vive ende twintisch corpere XVIIJ sol.' Kennelijk was de karper een elitaire consumptievis. Dat hij zich een prominent plekje in onze fauna en op de dis verworven had, doet mede *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* (1567) vermoeden. Het boek van de Italiaan Lodovico Guicciardini beschrijft onder meer de

Schelde en haar rijkdom aan zoetwatervis. Guicciardini verkondigt dat je er het hele jaar door eetbare en heerlijke soorten kunt vangen. Behalve de snoek, de barbeel en de zeelt noemt hij de door 'de fijnproever op prijs gestelde en zeer grote karpers, die wel bijna twintig pond wegen'.

Een bevestiging van deze faam vinden we in Visboek, een manuscript dat de Scheveningse Adriaen Coenen schreef en rijk illustreerde tussen 1577-81. Hij schetst de karper als een populaire delicatesse en een 'prinsypale [voornamen] viscghe vande binnelantsche wateren in Holland wel bekend'. De karper was in de zestiende eeuw een geliefde zoetwatervis 'door de rijkke weelderige luyden in hoore feestmalen gegeten'. Dat karper in het klooster een lievelingsgerecht was, beschrijft Houttuyn met heldere woorden: "De grootheid van deesen Visch, zyne Vleezigheid en Overvloed maaken dat 'er byna geen Geregten te verzinnen zyn, die in de Roomsche Landen, en in de Kloosteren, niet van Karpers worden toebereid."

Kookboeken

Een Notabel boecxken van cokeryen, het oudste Nederlandstalige kookboek dat in druk is uitgegeven, voert de karper meermaals op als gerecht. De receptenbundel verscheen rond 1514 in Brussel bij de uitgever Thomas vander Noot, denkkelijk ook de schrijver ervan. Gezien de dure ingrediënten die het kookboek tot gebruik aanbeveelt, waaronder oosterse specerijen,

suiker, wild en exclusieve vis, was Een notabel boecxken van cokeryen geschreven voor de gegoede klasse. Volgens receptuur uit een zestiende-eeuws kookboek van latere datum bereidde men de karper door hem te koken: 'Neempt eenen carper ende maect hem op [snijd hem open] ende laet hem dan staen in zijn zweet of bloet ende daer na over tvier [op het vuur] doen in wijn, so veel dat de carper bedect is.' Het handschrift moet ook weer in eigendom zijn geweest van iemand uit de welgestelde burgerij, woonachtig in of rond Gent.

In de schilderkunst

Clara Peeters (1594 - na 1657) behoort tot één van de grondleggers van het visstilleven. Geschilderde voedingsmarkten verkochten vanaf de tweede helft van de 16de eeuw buitengewoon goed. Uit dit populaire thema ontstond omstreeks 1600 het zelfstandig stilleven met vissen. Vis was een van de belangrijkste voedingsmiddelen in die tijd. Peeters was gespecialiseerd in stillevens met prachtige voorwerpen, heerlijke vruchten, exotische bloemen en kostbaar voedsel, zoals de karper die prominent voorkomt in haar visstillevens.

Nogal wat composities van Peeters lijken op het hier afgebeelde schilderij. De grote karper figureert met dezelfde grootte en vorm in andere van haar visstillevens, meestal gelegen bij duur exclusief eetgerei, wat de status van de karper als elitaire consumptievis extra benadrukt. ■

Stilleven met een karper in een keramisch vergiet, oesters, rivierkreeften, voorn en een kat | Clara Peeters | Datum onbekend | Privécollectie.

